

Feminist Metodoloji Tartışmaları ve Hukuk¹

Damla ALVER²

Özet

Feminist metodoloji, ilk olarak, toplumsal cinsiyetlendirilmiş yaşamları hesaba katmadan yürütülen araştırmalara eleştirel bir şekilde yaklaşmış ve araştırmaların feminist bir bakışla yapılmasının imkanını sorgulamıştır. Bu bağlamda, feminist araştırmalar, hukukla ilgili yapılan araştırmalarda da hukuktaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin görünür kılınması ve dönüştürülmesi açısından önem kazanır. İkinci olarak ise, hukuk metodolojisine feminist bir yaklaşımla farklı bir bakış sunmaya çalışır ve asıl olarak, hukuk uygulamasındaki değer yargılarını ve hukuk ve politika ilişkisini ortaya koymayı amaçlar. Feminist hukuk metodolojisi, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin hukuktaki yansımalarının ve böylece de hukukun toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sürdürülmesindeki rolünün farkına varmak, bu rolü açıklamak ve bu eşitsizlikten kaynaklanan adaletsizliklerin dönüştürülmesi için çaba sarf edilmesini amaçlar. Bu anlamda da mevcut hukuka ve hukuk uygulamalarına karşı eleştirel bir duruşa sahiptir. Bu çalışmada feminist metodolojinin genel özellikleri, feminist etiğe uygun olma ile konumsallık, kadın deneyimlerine yer verme, kesişimsellik ve düşünümsellik olarak ortaya konulacaktır. Ayrıca Katherina Bartlett'in feminist hukuk metotları olarak ortaya koyduğu kadın soruları sorma, feminist pratik akıl yürütme ve bilinç yükseltme de incelenecektir. Feminist hukuk metodolojisi, hukukun toplumsal cin-

siyet eşitliğini sağlamak için dönüşebileceği kabul edildiğinde, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yol açan veya eşitsizliklerin sürdürülmesine sebep olan mevcut normların, hukukî kurumların ve hukuk uygulamalarının bir eleştirisini sağlamada ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik normların oluşturulmasında önemlidir.

Anahtar Kelimeler: feminist araştırma, feminist hukuk metodolojisi, kesişimsellik

GİRİŞ

Kadın hakları mücadelesi içinde 1970'li yıllardan itibaren geleneksel yöntemlerin kullanılması sorgulanmaya başlanmış ve feminist metotların, feminist bir metodolojinin imkanları tartışmaya açılmıştır. Bunun sebebi, geleneksel yöntemlerle kadın deneyimlerinin ve sorunlarının görmezden gelindiği, tarafsızlık ve nesnelliğin aslında eril bir bakışı yansıttığı, bu durumun kadınların ikincil konumlarının sürdürülmesine hizmet ettiği ve kadın deneyimlerinin merkeze alındığı, kadın bakışının yansıtıldığı yeni bir anlayışa ihtiyaç duyulduğunun ileri sürülmesidir. Marie Mies bunu “Yeni şarap eski şişelere doldurulmamalıdır”

1 Bu yazı 2017 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalında tamamlanan “Türkiye’de Yapılan Kadın Haklarıyla İlgili İki Araştırmanın Feminist Metodoloji Açısından İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır.

2 Ankara Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı doktora öğrencisi, E-posta: alver.damla@gmail.com

cümlesiyle ortaya koymaktadır.³ Bu yüzden mevcut sınırların içinde kalarak yapılan araştırmalarla ve bilimin tarafsızlığının ve nesnellüğünün sorgulanmadığı bir metodolojiyi benimseyerek, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacının tam olarak gerçekleştirilemeyeceği ileri sürülmüştür. Feminist bir metodolojiye olan ihtiyacın ortaya konulması, feminist metodolojinin nasıl olması gerektiği sorusunu da beraberinde getirir. Feminist bir metodolojinin neyi gerektirdiği, feminist bir araştırmacının nasıl yürütülmesi gerektiği çokça tartışılmış ve ilk olarak kadınlar tarafından, kadınlar hakkında ve kadınlar için yapılan araştırmalar olarak ortaya konan düşünceler⁴, feminist araştırmaların yalnızca kadınlar tarafından yapılmasının zorunlu olmadığı, kadınlar hakkında yapılan her araştırmacının toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya hizmet etmeyeceği (örneğin kadınlar hakkında yapılan bir araştırma kadınların çalışma hayatına uygun olmadığı sonucuna varıyorsa) ve yalnızca kadınlar hakkında yapılmak zorunda olmadığı eleştirileriyle değişmiştir. Buna örnek olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini temele

alan erkeklik çalışmaları gösterilebilir. Ancak feminist araştırmaların kadınlar için yapılan ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadele ederek güç ilişkilerini açığa çıkarmaya çalışan araştırmalar olduğu kabul edilmektedir.⁵ Bu yazıda feminist metodoloji hakkındaki tartışmalara iki bakımdan yer verilmesi amaçlanmaktadır. İlk olarak, feminist metodoloji mevcut metodolojilerle yürütülen araştırmalara eleştiri getirmekte ve feminist araştırmaların nasıl yapılabileceği hakkında yol gösterici olmaktadır. Bu ise, hukukla ilgili araştırmalarda da benimsenebilir. İkinci olarak ise, feminist metodolojinin bakış açısını da benimseyen bir feminist hukuk metodolojisi imkânı bu tartışmalar ışığında ele alınabilir.

Feminist Metodoloji Tartışmaları

Feminist bir metodolojinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili birçok fikir ileri sürülmüştür. Ancak bu tartışmalardan önce, feminist metodolojinin öneminden bahsedilebilir. Feministler, çalışmalarını feminist bir bakış açısıyla gerçekleştirirken birtakım yenilikleri de beraberlerinde getirmişlerdir. Sally L. Kitch ve Mary Margaret Fo-

3 Marie MIES, “Feminist Araştırmalar için Bir Metodolojiye Doğru”, Çeviren: Ayşe Durakbaşa, Aynur İlyasoğlu, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde (Yayına Hazırlayanlar: Serpil Çakır, Necla Akgökçe), Sel Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 48.

4 Andrea DOUCET, Natasha S. MAUTHNER, “Feminist Methodologies and Epistemology”, *chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.andreadoucet.com/wpcontent/uploads/2010/11/Doucet-Mauthner-2005-Feminist-Methodologies-and-Epistemologies.pdf*, Erişim Tarihi: 16.3.2023, s. 37, Liz STANLEY, Sue WISE, “Feminist Araştırma Sürecinde Metot, Metodoloji ve Epistemoloji”, Çeviren: Füsün Şaşmaz, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde (Yayına Hazırlayanlar: Serpil Çakır, Necla Akgökçe), Sel Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 67-68.

5 Caroline RAMAZANOĞLU, Janet HOLLAND, *Feminist Methodology: Challenges and Choices*, Sage Publications, London 2002, s. 16.

now, Amerika'daki kadın çalışmaları doktora programları kapsamında yazılan tezleri incelerken bu çalışmaların birçok yönden yenilik getirdiklerini ve hatta devrimci olduklarını belirtmişler ve bu yeniliklerin en can alıcı noktalarının ise, geleneksel disiplinlerin incelemediği konuları ele almaları ve kendilerine ait bir terminoloji geliştirmeleri olduğunu ileri sürmüşlerdir. "Feminist araştırma akademik çevreye girmeden önce, şu anda çok yaygın olan ve bir zamanlar ne kadar devrimci olduğunu unutmuş olabileceğimiz cinsel taciz, kadına karşı şiddet, flört tecavüzü (date rape), cam tavan (glass ceiling) ... gibi birçok başka analiz terimi ve formunu anlamak için hiçbir bilgi çerçevesi yoktu."⁶ Feminist metodolojinin neyi gerektirdiğiyle ilgili olarak ise, Sandra Harding gibi Caroline Ramazanoğlu ve Janet Holland da feminist yöntem diye belirli bir yöntemin olmadığını ileri sürmektedirler. Ancak Ramazanoğlu ve Holland feminist metodolojinin ayırt edici özelliği olarak vurguladıkları niteliklerin feminist teori, politika ve etik ve kadın deneyimleri tarafından temellendirilme olduğunu belirtmişlerdir. Feminist araştırmalar, kadın deneyimlerine yer verir ve kadının toplumsal cinsiyetin belirlediği ilişkilerdeki konumunu anlamaya çalışır.⁷ Brooke Ackerly ve

Jacqui True ise benzer şekilde birtakım metodolojik ve normatif bağlılıklara yer vermişlerdir. Bu bağlılıkları feminist araştırma etiğine uygunluk çerçevesinde ele almışlar ve feminist araştırma etiğinin iki boyutundan bahsetmişlerdir. Feminist araştırmanın normatif boyutunu, feminist araştırmaların toplumsal cinsiyet eşitsizliğini temele alan, bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için hem eşitsizliklerin var olduğunu göstermeyi ve bu eşitsizlikleri açıklamayı hem de bu eşitsizliklerin yaşanmaması yönünde toplumu dönüştürmeyi amaçlayan araştırmalar olduğuna dair bir kabul oluşturur. İkinci olarak ise feminist araştırmalar, epistemolojinin gücü, araştırmacının konumu ve araştırma sürecinde karşılaşılabilecek sınırlara karşı bir farkındalığa ve bu konuda bir metodolojik bağlılığa sahip olmayı gerektirir. Buna göre, epistemolojinin araştırmacının konumunu gizlemeye ve güç ilişkilerini yeniden üretmeye yol açmasına karşı dikkatli olmak gerekir. Örneğin kavramları öznel-nesnel, kamusal-özel, kadın erkek gibi ikili karşıtlık içinde ele almak bizim anlayışımızı belirleyen epistemolojik bir güçtür. Feminist araştırmalarda araştırmacının konumunun tarafsız ve nesnel bir gözlemciden ibaret olmadığını ve araştırma sürecine etkisinin olduğunu farkında

6 Sally L. KITCH, Mary Margaret FONOW, "Analyzing Women's Studies Dissertations: Methodologies, Epistemologies and Field Formation", *Signs*, Volume 38, No.1, The University of Chicago Press, 2012, s. 110, 113.

7 RAMAZANOĞLU, HOLLAND, 2002, s. 15-16. Sandra HARDING, "Feminist Yöntem Diye Bir Şey Var mı?", Çeviren: Zelal Ayman, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde (Yayına Hazırlayanlar: Serpil Çakır, Necla Akgökçe), Sel Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 34.

olmak gereklidir. Araştırma sürecinde hiyerarşik ilişkilerin oluşmamasına da dikkat edilmelidir. Ayrıca mevcut eşitsizliklerin sürmesine hizmet eden kavramsal sınırlara ve çalışılan disiplinden kaynaklanan sınırlara karşı da dikkatli olunmalıdır.⁸

Feminist metodolojinin temel unsurlarını, Ackerly ve True'nun belirttikleri feminist araştırma etiğinin normatif boyutunu ve metodolojik boyutunu kapsayacak şekilde ve feminist metodoloji üzerine yapılan tartışmaları da göz önünde bulundurarak dört özellik çerçevesinde ele almak mümkündür. Bunlar, araştırmacının konumuna karşı dikkat, kadın deneyimlerine yer verme, kesişimsellik ve düşünsel-liklidir.

Feminist araştırmalarda araştırmacının konumu iki temel problemde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak araştırmacının nesnel ve tarafsız olması ve araştırma sürecine etkide bulunmaması gerektiği iddiası tartışmaya açılmıştır. Feministler, tarafsızlık iddiası aracılığıyla erkek egemen görüşlerin meşrulaştırıldığını ileri sürmüşlerdir. Araştırmalarda tarafsız olunamayaca-

ğını ve araştırmacının kendi politik, kültürel, kişisel, sosyal kimliğinin araştırmanın her aşamasında etkisinin olacağını iddia etmişlerdir. Örneğin Sandra Harding araştırmacının tarafsız olamayacağını ve araştırmaya mutlak etkisinin olacağını ileri sürmüş ve araştırmacının bu taraflılığını ortaya koymasının tarafsızlığı sağlamak için önemli olduğunu dile getirmiştir.⁹ Benzer şekilde, Mies de bilinçli taraflılığı savunmuştur.¹⁰ Bunun yanı sıra toplumsal cinsiyet ilişkilerinin toplumun her alanına yayıldığı ve araştırmacının toplumsal cinsiyete sahip olarak sosyal ilişkiler içinde varolduğunun ve bunun araştırmaya etki edeceğinin farkında olunması gerektiği de belirtilmiştir.¹¹ Araştırmacının araştırmacının her aşamasında araştırmaya nasıl etki ettiği üzerine düşünmesi feminist araştırmacılar tarafından savunulmuştur. Araştırmacının konumuyla ilgili ikinci mesele, araştırma sürecinde hiyerarşik ilişkilerin oluşmaması yönünde bir dikkatle ilgilidir. Hiyerarşik ilişkilerin oluşması doğrudan araştırmacının tarafsızlığı tartışmalarıyla da kesişmektedir. Araştırmacının tarafsız ve nesnel olması gerektiği anlayışı araştırmacı-

8 Brooke ACKERLY, Jacqui TRUE, *Doing Feminist Research in Political and Social Sciences*, Palgrave Macmillan, China 2010, s. 1-7, 24-39, 122.

9 HARDING, 1995, s. 42-43.

10 MIES, 1995, s. 52. Marie MIES, "Women's Research or Feminist Research? The Debate Surrounding Feminist Science and Methodology", Çeviren: Andy Spencer, *Beyond Methodology* içinde (Editörler: Mary Margaret Fonow, Judith A. Cook), Indiana University Press, America 1991, s. 69-70.

11 Mary Margaret FONOW, Judith A. COOK, "Back to the Future: A Look at the Second Wave of Feminist Epistemology and Methodology", *Beyond Methodology* içinde (Editörler: Mary Margaret Fonow, Judith A. Cook), Indiana University Press, America 1991, s. 6.

nın özne ve araştırılanın nesne olarak görülmesiyle ilgilidir. Feminist araştırmacılar bu türden bir hiyerarşiye karşı çıkmaktadırlar. Örneğin Mies, araştırılana karşı yukarıdan bakışın yerini aşağıdan bakışın alması gerektiğini söylemekte ve kendisi araştırmalarını buna uygun şekilde gerçekleştirmektedir.¹²

Kadın deneyimlerine yer verme de feminist araştırmalarda oldukça önemli görülmektedir. Kadın deneyimlerine yer verme, eril anlayışın egemen olduğu bilimde kadın deneyimlerinin yanlış yorumlanmasına ve bazı kadın deneyimlerinin de görmezden gelinmesine karşı bir gereklilik olarak ortaya konmuştur. Kadınların deneyimlerine yer verme ile ayrıca bu deneyimlerin toplumsal ilişkilerdeki yerinin ne olduğu, bu ilişkilerin altında yatan güç ilişkileriyle ilgisi ve ataerkil sistemin devamına nasıl katkı sağladığının da açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. “Açıklanması gereken kadınların gündelik yaşamlarında aslında ne olduğu ve bunun nasıl deneyimlendiğidir. O zaman, biz kadının sıradan yaşamıyla başla-

rız.... Mesele, yalnızca günlük deneyimler değildir, altında yatan ilişkiler ve ikisi arasındaki ilişkidir.”¹³ Kadın deneyimlerinin paylaşılması, kadınların yaşadıkları ev-içi şiddet gibi olayların kişisel değil, toplumsal bir mesele olduğunun ortaya çıkmasında da önem kazanmaktadır.¹⁴ Deneyimlere yer verme, yalnızca araştırılanların deneyimlerine, araştırılanın bakış açısından yer verilmesi olarak anlaşılmamaktadır. Aynı zamanda araştırmacının araştırma konusunu kendi deneyimlerinden yola çıkarak belirlemesinin de mümkün olduğu kabul edilir.¹⁵

Feminist araştırmaların bir özelliği olarak yer verilen kesişimsellik ise oldukça yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmasına karşın feminist araştırmalarda ortaya çıkan en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir.¹⁶ Bunun sebeplerinden birisi ise feminizme yönelik bir eleştiriyle, kadınlar arasındaki farklılıkların görülmemesiyle ilgili olmasıdır.¹⁷ Kavramı ilk kez kullanan Kimberle Crenshaw makalesinde üç ayrı davadan örnek vererek kesişimsel bakışın gerekliliğini ortaya

12 MIES, 1995, s. 52-53.

13 Joan ACKER, Kate BARRY, Johanna ESSEVELD, “Objectivity and Truth: Problems in Doing Feminist Research”, *Beyond Methodology* içinde (Editörler: Mary Margaret Fonow, Judith A. Cook), Indiana University Press, America 1991, s. 135.

14 MIES, 1995, 51, 56-61, Marie MIES, “Liberating Women, Liberating Knowledge: Reflections on Two Decades of Feminist Action Research”, *Atlantis*, Volume 21 No. 1, 1996, s. 13-14.

15 FONOW, COOK, 1991, s. 12.

16 KITCH, FONOW, 2012, s.102, 107.

17 Çiğdem YAZICI, “Felsefede Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde (Hazırlayan: Feryal Saygılıgil), Dipnot Yayınları, Ankara 2016, s. 77.

koymaya çalışmıştır. Ele aldığı davalardan birisi bir fabrikanın siyah kadınları işe almaması nedeniyle kadınların ayrımcılığa uğradığı iddiasıyla açılmıştır. Ancak mahkeme fabrikada beyaz kadınların ve siyah erkeklerin işçi olarak çalıştırıldığı, dolayısıyla ırk ya da cinsiyet yönünden bir ayrımcılığın söz konusu olmadığını ileri sürerek davayı reddetmiştir. Kadınların iddiası ise siyah ya da kadın olarak değil, siyah kadınlar olarak ayrımcılığa uğradıklarıdır. Diğer iki davada da, siyah kadınların tüm kadınları ya da tüm siyahları temsil edemeyecekleri kararı veren mahkemeler tarafından belirtilmiştir. Crenshaw, buradan yola çıkarak dezavantajlı konumların keşiştiği durumlarda yaşanan ayrımcılığın görülmesini sağlamak ve meseleyi ayrımlık-farklılık yaklaşımından başka türlü ele almak gerektiğini düşündüğünden keşişimsellik kavramını kullanmıştır.¹⁸ Keşişimsellik feminist metodolojide ayrıca bir kişinin, grubun ya da durumun ancak bütünlüğü ile ele alındığı takdirde anlaşılacağı şeklinde de ele alınmaktadır.¹⁹ Keşişimselliği, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kişilerin

koşullarına göre farklı şekillerde yaşanabileceği ve başka türden baskılarla keşişebileceğini hesaba katma gerekliliği olarak anlamak mümkündür. Keşişimselliğin önemi keşişen adaletsizliklerin görünür kılınmasını sağlamada ortaya çıkmaktadır.²⁰

Son olarak düşünümsellik, araştırmacının araştırma sürecinde kendi konumu üzerinde düşünmesiyle ilgilidir. Ayrıca güç ilişkilerinin araştırmaya etkisini ve araştırma sürecinde gücün kullanımının açığa çıkarılmasının sonuçlarını da dikkate alır.²¹ Düşünümsellik bilginin neye bağlı olduğu, araştırmacının nasıl konumlandığı, araştırma sürecinin nasıl oluştuğu gibi sorulara eleştirel bir gözle bakabilmeyi gerektirir. Yalnızca feminist araştırmaların bir özelliği olmamasına rağmen, feminist araştırmalarda düşünümsel yaklaşım merkezi bir öneme sahiptir, çünkü feminist düşünümsellik, araştırma sürecinde altta yatan cinsiyet ilişkileri hakkındaki varsayımların iç yüzünü anlamaya çalışarak bir adım öteye gider.²² Ramazanoğlu ve Holland düşünümselliğin etkili bir pratik

18 Kimberle CRENSHAW, "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, *Feminist Theory and Antiracist Politics* içinde, University of Chicago Legal Forum, Volume 1989, s. 141-150. Issue 1, Article 8, s. 139-167.

19 ACKERLY, TRUE, 2010, s. 30.

20 Catharine A. MACKINNON, "Intersectionality as Method: A Note", *Signs*, Volume 38, No.4: Intersectionality: Theorizing Power, Empowering Theory, The University of Chicago Press Journals, 2013, s. 1020.

21 RAMAZANOĞLU, HOLLAND, 2002, s. 118-119.

22 FONOW, COOK, 1991, s. 2-4. RAMAZANOĞLU, HOLLAND, 2002, s. 118.

strateji olarak kullanılabilmesi için dört aşamanın gerekliliğinden bahsetmektedirler. Bunlar, güç ilişkileri ve bunun araştırma sürecine etkisinin tanımlanması, güç ilişkilerinin kavramsallaştırılmasını sağlayan bir güç teorisinin ortaya konması, politik yargılar ve değerlerle ilişkisinde ahlâki düşüncelerin belirtilmesi, araştırmanın olası zararlarının ve bunların nasıl engellenebileceğinin düşünülmesi ve son olarak da üretilen bilginin hesabının verilebilmesidir.²³

Feminist Hukuk Metodolojisi Hakkında Düşünceler

Buraya kadar feminist araştırmalar üzerine söylenenlerin feminist bir bakış açısıyla yapılan hukuk araştırmaları için de geçerli olduğunu iddia etmek mümkündür. Bunun hukuk açısından önemi ise, özellikle feminist hukuk teorilerinin ortaya koymaya çalıştığı hukukun eril yapısını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklanan adaletsizliklerin ortaya çıkarılmasındaki rolüyle ilgilidir. Feminist hukuk teorilerindeki tartışmaların başında kamusal-özel alan ayrımı gelmektedir.²⁴ Kamusal alanın erkeklerle, özel alanın kadınla birlikte düşünülmesi

kadının kamusal alandan dışlanması sonucunu doğurmuştur.²⁵ Ayrıca kadının yaşamının büyük bir bölümünün geçtiği ve yaşadığı eşitsizliklerin bir bölümünü kapsadığı alanın özel alan olarak tanımlanması bu alanın hukuk dışı alan olarak görülmesine neden olmuştur. Bu nedenle feministler “özel olan politik”tir diyerek bu ayrıma karşı çıkmışlardır. Bir diğer tartışma konusu ise aynılık-farklılık üzerinden yapılmaktadır. Bu tartışmanın temelinde, özellikle feminist hareketin ilk dönemlerindeki kadınlara erkeklerle eşit haklar verilmesi gerektiği düşüncesi vardır. Ancak kadınlara eşit haklar verilmesinin onlar için yeterli olmadığı, dezavantajlı konumları sebebiyle onlara verilen eşit hakların fırsat eşitliği söz konusu olmadıkça istenilen amacı gerçekleştirmeyeceği ilerleyen dönemlerde dile getirilmiştir.²⁶ Kadınlara verilen eşit haklar; hukukun yapısının, hukukî kurumların ve hukuk uygulanmasının temelindeki anlayış değişmediği sürece toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesinde tam olarak etkili olamayacaktır, çünkü hukuk da toplumda kabul edilen yaygın anlayışları yansıtan bir işlev görmektedir bu anlamda da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sürmesinde bir pay

23 RAMAZANOĞLU, HOLLAND, 2002, s. 119.

24 Fatma İrem ÇAĞLAR GÜRGEY, “Feminist Hukuk Kuramı’ Nedir?”, *Hukuk Kuramı*, Cilt 1, Sayı 5, Eylül-Ekim 2014, s.29. Ülker YÜKSELBABA, “Feminist Perspektiften Hukuk” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 74, Sayı 1, 2016, s. 37-38.

25 YÜKSELBABA, 2016, s. 124-125.

26 Martha FINEMAN, “Feminist Legal Theory”, *Journal of Gender, Social Policy and the Law*, Volume 13:1, 2005, s. 15-16. ÇAĞLAR GÜRGEY, 2014, s. 32- 33.

sahibi olmaktadır.²⁷ Bunların ortaya konulmasında ise feminist hukuk araştırmalarının yapılması önemlidir. Bu noktada feminist metodolojinin yanında feminist araştırmaların normatif boyutuna bağlılığın da önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, hukukun uygulanmasında da feminist hukuk metodolojisine başvurmak mümkündür.

Feminist metodolojinin hukukî yargıların nasıl oluşturulacağıyla ilgisinde ele alınan hukuk metodolojisinde bir yeri olup olmadığı bu noktada tartışılabilir. Burada ilk olarak Katharina Bartlett'in feminist hukuk metodolojisi hakkındaki görüşlerine bakılabilir. Bartlett, üç tane feminist hukuk metodundan bahseder. Bunlar, kadın soruları sorma, feminist pratik akıl yürütme ve bilinç yükseltmedir. Feminist hukuk metodolojisi, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin hukuktaki yansımaları ve böylece de hukukun toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sürdürülmesindeki rolünün farkına varmak, bu rolü açıklamak ve bu eşitsizlikten kaynaklanan adaletsizliklerin dönüştürülmesi için çaba sarf edilmesini talep eder. Bu anlamda da mevcut hukuka ve hukuk uygulamalarına karşı eleştirel bir duruşa sahiptir. Feminist hukuk metodolojisi,

asıl olarak, hukuk uygulamasındaki değer yargılarını ve hukuk ve politika ilişkisini ortaya koymayı amaçlar.²⁸

Bartlett feminist hukuk metodolojisinde, geleneksel metotların yanı sıra farklı olarak üç metot önermektedir. Bunlardan ilki kadın soruları sormaktır. Kadın soruları sormak, kadın deneyimlerini görünür kılmak ve hukukun toplumsal cinsiyet bakımından tarafsız olmadığını ortaya koymak açısından önemlidir. Harding, kadın deneyimlerine yer vermenin meselelerin kadınların bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesinin, kadınlar hakkındaki yargıların değişmesinin ve kadınların deneyimlediği ancak problem olarak görülmeyen birçok problemin görünür kılınmasını sağlayacağını söylemektedir.²⁹ Hukukta da kadın soruları sormak, kadın deneyimlerinin hukukta nasıl görmezden gelindiği ve hukukun kadınlara zarar verip veremeyeceği meselelerini gündeme getirmektedir. Bu sorular kadın deneyimlerine hukukta ne kadar yer verildiği, hukukta kadın ve erkek deneyimlerine dair varsayımlarının ne olduğu, kadınların gündelik deneyimleriyle hukuktaki varsayımlar arasındaki farkların yarattığı uyumsuzlukların neler olduğu, bu uyumsuzlukların hangi ataerkil amaç-

27 Gülriz UYGUR, "Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk: Hukuk Adaletsizdir", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4, 2015, s. 121-124, 130.

28 Fehmiye Ceren AKÇABAY, "Feminist Hukuk Metodolojisi: Hukuk Uygulaması, Feminizm ve Politika", *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde (Editörler: Gülriz Uygur, Nadire Özdemir), Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018, s. 23.

29 Sandra HARDING, 1995, s. 39.

lara hizmet ettiği, hukuk alanında bu konuda ne gibi reformların yapılabileceği, ideal bir dünyada kadınların yaşamlarının nasıl olabileceği ve bulunduğumuz noktadan bu ideal dünyaya nasıl varılacağı gibi sorulardır. Hukukta kadın soruları sormak, rıza kavramının sorgulanması gibi meselelerin ele alınmasını sağlamaktadır.³⁰

İkinci metot, feminist pratik akıl yürütmedir. Pratik akıl yürütme, soyut ilke ve kurallara uymayan durumların istisna olarak ele alınmasından kaçınılmasını amaçlar ve her durumun kendi bağlamı içinde ele alınmasını, yalnızca problemin nasıl çözüleceğinin değil, neyin problem olarak ele alınacağına da durumun kendine özgü özellikleriyle belirlenmesini sağlamaya çalışır. Pratik akıl yürütme, sorunları çatışan ikilemler ve soyut ilkelere göre değil, belirli bağlamları dikkate alarak ve bütünlük içinde çözmeye çalışır. Ancak bu türden bir bağlamsallığı dikkate alması, kuralları reddettiği anlamına gelmemektedir. Fakat yeni durumların belirli koşullarının, kuralların farklı yorumlarını gerektirebileceğini kabul eder. Feminist pratik akıl yürütme ise, pratik akıl yürütmenin kadın sorusu sorma metodu ve diğer feminist metotlardaki eleştirel bakışın ortaya ko-

nularak yeniden oluşturulmasını ifade eder.³¹

Üçüncü metot ise, bilinç yükseltmedir. Bilinç yükseltme kişilerin deneyimlerini paylaşarak bu deneyimlerin toplumsal anlamına dair bir bakış oluşturmayla ilgilidir. Bu metotla kadınlara tahakkümün bireysel değil, toplumsal olduğunun anlaşılması ve bu sayede toplumun ataerkil yapısının ortaya konması sağlanabilir. Bilinç yükseltmeyle kadına karşı şiddet gibi konuların ataerkil toplumdaki yeri ortaya çıkar. Bu yüzden de bilinç yükseltmenin hukukun oluşturulmasına ve uygulanmasına etkisinin olduğu görülebilir.³²

Ann Scales ise, feminist hukuk metodu olarak, hukukî bir sorunun pratik analizine karşılık geldiğini söylediği sekiz adımı önermektedir. Bunlardan ilki, geleneksel politik ayrımların batığına saplanmamaktır. Bu şekilde, hukukta ve toplumdaki adaletsizliklerle mücadele etmede belirli politik konulara sıkışıp kalmak yerine amacı gerçekleştirmeyi odağa almak mümkün olacaktır.³³

30 Katherina T. BARTLETT, "Feminist Legal Methods", *Harvard Law Review*, Volume 103, n. 4, 1990, s. 836-838.

31 BARTLETT, 1990, s. 850-855.

32 BARTLETT, 1990, s. 863-865.

33 Ann SCALES, *Hukuki Feminizm. Aktivizm, Savunma ve Hukuk Kuramı*, Çeviren: Fehmiye Ceren Akçabay, Dost Kitabevi, Ankara 2019, s. 150-153.

İkincisi, tarafsızlıktan sakınmaktır. Feminist teoride, tarafsızlık ve nesnellik idealleri, eril çıkarları koruyan düşünceleri maskeleyiği ve meşrulaştırdığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu nedenle feminist metodolojide tarafsızlık yerine bilinçli taraflılık gibi metotların kabulü söz konusudur. Tarafsızlık iddiası konularla ve perspektiflerle çelişmektedir. Tarafsızlık maskesi altındaki önyargıların farkına varabilmek için çaba gösterilmelidir.³⁴ Martha Fineman, feminist metodolojilerin toplumsal cinsiyet açısından tarafsız olmadığını ve tarafsızlık ve nesnellik ideallerinin aslında erkek bakışını meşrulaştırmaya yaradığını bu bakışın maskelenmesini sağladığının açığa çıkarılmasının önemli olduğunu belirtmektedir. Tarafsızlık maskesi altındaki önyargıların farkına varabilmek için toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakışa sahip olmak gereklidir.³⁵ Hukukî feminist yorumlamada da yorumu kimin yaptığının önemli olduğu kabul edilir. Feminist hukukçular tarafsız kanunlar ve prosedürlerin karar vericinin önyargılarını gizlemeye hizmet etmesinin adaletsizliğe yol açtığını kabul

ederek hukukî akıl yürütmenin altında yatan politik ve ahlâki etkileri açığa çıkarmaya çalışır. Bunu yapmanın bir yolu da farklı toplulukların yorum meselesine nasıl yaklaştıkları konusunda açık görüşlü olmaktır.³⁶

Üçüncüsü suni gereklere meydan okumaktır. Scales suni gereklerin arasında nesnellik ve tarafsızlığın yanında suni ikilikler ve kaygan zeminin de yer alabileceğini belirtmiştir. Suni ikilikler feminizmde geniş ölçüde eleştirilmektedir.³⁷ Hukukta özellikle feminist hukuk teorisindeki önemli noktalardan birisi kamu ve özel ayrımının eleştirilmesidir ve feminist hukukî yorumlamada da bu eleştiri göz önünde bulundurulur.³⁸ Kamunun erkeğe ve özel alanın kadına ait olarak bölümlenmesinin, kadınların karşılaştıkları eşitsizliklerde bir payı olduğu ileri sürülür. Buna örnek olarak, kadının ev içi emeğinin ekonomik değerinin görmezden gelinmesi gösterilebilir. Kaygan zeminde ise, dar olarak öngörülmüş bir kuralın, amaçlandığının dışında, geniş bir ölçüde kullanılması ihtimaline açık olması söz konusudur. Scales kaygan

34 SCALES, 2019, s. 153-157.

35 Martha FINEMAN, "Challenging Law, Establishing Differences: The Future of Feminist Legal Scholarship", *Feminist Legal Theories* içinde (Editör: Karen Maschke), Garland Publishing, America 1997, s. 59.

36 Kim BROOKS, "Feminist Statutory Interpretation", *Pittsburgh Law Review*, Vol. 16, 2019, s. 126-127.

37 SCALES, 2019, s. 158-159.

38 BROOKS, 2019, s. 131.

zeminlerin varlığını kabul etmesine rağmen, her davanın zor dava olmadığını söylemektedir.³⁹

Dördüncüsü statükonun bilgi düzeyinde yapıbozuma uğratılmasıdır. Bilgi iddialarının sorgulanması feminist hukuk metodunda önemli bir yer almaktadır.⁴⁰ Feminist yorumlamada da kelimelerin anlamının bağlama ve farklı kültür veya gruplara göre farklı şekillerde inşa edilebileceği kabul edilmekte ve bu yaygın anlamların nasıl oluştuğu ve farklı grupların yorumlarının nasıl farklılaştığının ortaya konulması gerektiği ileri sürülmektedir. Feminist yorumlamada da, gruplar arasındaki güç ilişkilerine dair bir farkındalığa sahip olunması gerektiği söylenebilir.⁴¹

Beşincisi aşağıdan bakışın benimsenmesidir. Aşağıdan bakış feminist metodolojide var olan hiyerarşilerin görünmez kılınmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Aşağıdan bakış, ilk olarak, bazı grupların tarihsel olarak bazı epistemolojik ayrıcalıklara sahip olduğunu kabul eder. İkinci olarak, ayrıcalıklı konumda bulunanların epistemolojik ayrıcalıklarını, ayrıcalıklı

olmayanların bakış açıları lehine bırakmaları gerektiğini söyler. Üçüncüsü ise, bu epistemolojik yeniden dağıtımın hukukî olarak uygun olduğu kabul edilir. Aşağıdan bakış, tarihsel olarak kimin bakış açısının susturulduğuna bakmayı gerektirir.⁴²

Altıncısı şimdiye kadar verilen en doğru yanıtı bulmaktır. Bu metotta, bir durumu çözmeye, mümkün olduğunca çok sayıda farklı çözümler üretmeyi ve bunlar içinde mevcut en iyi seçeneği seçmeyi gerektirir.⁴³

Yedincisi dayanışma göstermektir. Dayanışma gösterme, hukukî kararların toplumdaki insanları nasıl etkileyeceği üzerine düşünmek anlamına gelir. Scales, dayanışma göstermenin hukukçuların hukuk uygulamasında, örneğin bir avukatın bir müvekkilini savunurken hukuku başkaları için bir engel haline getirmemesi konusunda bir dikkati gerektirdiğini söylemektedir.⁴⁴

Sekizincisi de hukuka doğru bir perspektiften bakmaktır.⁴⁵

Bu metotların yanında, feminist yorumlamanın, mahkemedeki tarafla-

39 SCALES, 2019, s. 160-163.

40 SCALES, 2019, s. 163.

41 BROOKS, 2019, s. 128-132.

42 SCALES, 2019, s. 164-168.

43 SCALES, 2019, s. 168-169.

44 SCALES, 2019, s. 169-171.

45 SCALES, 2019, s. 172-173.

rın birer insan olduğunun her zaman farkında olmayı gerektirdiği söylenebilir.⁴⁶ İnsanı görmek için, onun görülmesini neyin engellediğini bilmek, bunun için de onun koşullarını bilmek gerekir. Adaletsizliği önlemek için adaletsizliğe neden olan görünmez koşulların görünür kılınması gereklidir. Bunun için de dertlenerek ilgilenmek gerekir.⁴⁷

Son olarak, kesişimsel bir bakışın benimsenmesinin, mevcut adaletsizliklerin özel bir vurguyla görünür kılınmasına imkân sağlayacağı söylenebilir. Aynı zamanda, bu adaletsizliklere karşı çıkabilmek için de, hukukta kavramsal bir zemin sağlamaktadır. Catherine MacKinnon, kesişimselliği feminist araştırmalarda rolünün dışında hukuk uygulamalarında da kullanılabilir bir hukuk metodu olarak ortaya koymuştur. Onun bu konuda verdiği örneklerden birisi Kanada’da yerli bir topluluktan olan Sandra Lovelace’ın yerli olmayan birisiyle evlenmesi sonucu yerli statüsünü kaybetmesi ve boşandıktan sonra bu statüyü geri kazanmak için dava açmasıyla ilgilidir. Kanada yargısı kadının talebini haklı bulmayınca başvurduğu Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi Lovelace’ın kendi kültürünü yaşama hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Oysa MacKinnon, kesişimsel düşü-

nülmesi gereken bu davada erkeklerin yerli olmayan bir kadınla evlenmesi durumunda bu statülerini kaybetmediğini Lovelace’ın cinsiyeti sebebiyle kültürel ayrımcılığa maruz kaldığını söylemiştir. Onun verdiği ikinci örnek ise, Bosnalı kadınların uğradığı tecavüzün basitçe tecavüz suçu olarak değerlendirilemeyeceği, yapılanın soykırım suçunun bir topluluğa ait olan kadınlara yönelik cinsel saldırı yoluyla gerçekleştirilmesidir. Kesişimsellik burada soykırımın kendisini anlamayı sağlamaktadır.

Rosemary Hunter ise, feminist bir hakim nasıl davranmalı sorusuna, Bartlett’a atıfta bulunarak belirli yollar önermektedir. Bunlardan ilki kadın soruları sormaktır. İkincisi, kadınları dahil etmektir. Kadınların dahil edilmesi, hem eril bir bakışı benimsememeyi hem de kadınların yaşamlarını dinlemeyi, onların hikayelerine kararlarında yer vermeyi içerir. Bu sayede toplumsal cinsiyetlendirilmiş deneyimler hukuk söylemine dahil edilecektir. Üçüncüsü, toplumsal cinsiyet önyargılarıyla mücadele etmektir. Bartlett’ın feminist pratik akıl yürütme metoduna denk gelecek şekilde, dördüncü olarak, bağlamsallık, tikelle ilgilenme ve dikkati ortaya koymaktadır. Bağlamsallığı her durumda kadınların deneyimlerine odaklanmak ve soyut olandansa somut

46 BROOKS, 2019, s. 129.

47 Gülriz UYGUR, *Hukukta Adaletsizliği Görmek*, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 40,44-46

olana ve insanların deneyimlerine öncelik vermek olarak tanımlamaktadır. Buna tarafların koşulları ve hukuk kurallarının oluşturulduğu toplumsal bağlamın da dahil edilebileceğini belirtmektedir. Hunter, tikelle ilgilenmenin ve tarafları kişi olarak görmenin Carol Gilligan'ın ihtimam etiğiyle bağlantılı olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte bu görüşü kadına dair önyargıları pekiştirdiği gerekçesiyle eleştirmektedir. Bu nedenle de tikelle ilgilenme ve dikkat göstermenin daha uygun olduğunu belirtmektedir.⁴⁸ Ancak Gilligan'ın *farklı sesini* Gülriz Uygur'un da belirttiği üzere, toplumsal cinsiyet önyargılarının ve yapısal adaletsizliğin farkında olarak, “mevcut adaletsizlikler içinde duyulan ses” olarak anlamak mümkündür.⁴⁹ Hunter beşinci olarak, adaletsizlikleri giderme, kadın deneyimlerini geliştirme ve maddi eşitliği geliştirmeye yer vermektedir. Bunun yanında feminist seçimlerde bulunmanın tam zamanlı feminizmin ve son olarak da diğer kadınları desteklemenin önemine de değinmektedir. Bunlar, kendi koşullarında farklı kararlar veren kadınları yargılamaya karşı temkinli olmak, verilecek kararlar üzerinde dikkatlice düşünmek ve feminist yazımı güncel olarak takip etmeyi, yalnızca belirli konularda değil, her konuda fe-

minist değerlere bağlı olmayı gerektirmektedir.⁵⁰

SONUÇ

Feminist metodoloji, mevcut anlayışların yetersizliğine karşı eleştirel bir bakış ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır. Feminist araştırmalarda kullanılmak üzere uygulanacak feminist bir metodun varlığı konusunda fikir birliği olmasa da feminist bir metodolojinin varlığından bahsetmek mümkün görünmektedir. Bu çalışmada, feminist metodolojinin özellikleri, feminist bir araştırma etiğine uygunluk ve araştırmacının konumuna karşı eleştirel bir duruş, kadın deneyimlerine yer verme, kesişimsellik ve düşünümsellik olarak ortaya koyulmuştur. Hukukî yargıların oluşturulmasında başvurulabilecek feminist hukuk metotları ise, Bartlett tarafından kadın soruları sorma, feminist pratik akıl yürütme ve bilinç yükseltme olarak belirtilmektedir. Hukukun adaletsiz olmasına karşılık, kesişimsel dezavantajlı konumları da dikkate alarak, kullanılabilir feminist metotların arasına, Scales'in sekiz maddesini de eklemek mümkündür. Bunun yanı sıra, feminist bir hakimin ne yapması gerektiği sorusuna da Hunter'ın görüşlerine yer verilerek cevap aranmaya çalışılmıştır. Toplumsal cinsiyet ön-

48 Rosemary HUNTER, “Can Feminist Judges Make a Difference?”, *International Journal of the Legal Profession*, 15: 1-2, 2008, s. 10-13.

49 UYGUR, 2015, s. 129.

50 HUNTER, 2008, s. 13-14.

yargılarının yol açtığı adaletsizliklerle mücadelede bu görüşlere başvurmak eşitsizliklerin önüne geçmede bir yol olabilir. Feminist metodolojinin hem hukuk araştırmalarında hem de hukukun uygulanmasında, hukuk kurallarının oluşturulmasında, hukukun ataerkil yapısının görülmesinde, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortaya çıkarılmasında ve bu eşitsizliklerden kaynaklanan adaletsizliklerin giderilmesinde başvurulabilecek eleştirel bir bakış ve yöntemler sağladığını söylemek mümkündür. Hukukun bu eşitsizliklerin sürdürülmesindeki etkisi de göz önüne alındığında bu türden bir yaklaşımın önemi daha da ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- ACKER Joan, BARRY Kate, ESSEVELD Johanna, “Objectivity and Truth: Problems in Doing Feminist Research”, *Beyond Methodology* içinde (Editörler: Mary Margaret Fonow, Judith A. Cook), Indiana University Press, America 1991, s. 133-153.
- ACKERLY Brooke, TRUE Jacqui, *Doing Feminist Research in Political and Social Sciences*, Palgrave Macmillan, China, 2010.
- AKÇABAY, “Feminist Hukuk Metodolojisi: Hukuk Uygulaması, Feminizm ve Politika”, *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde (Editörler: Gülriiz Uygur, Nadire Özdemir), Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018, s. 19-67.
- BARTLETT Katherina T., “Feminist Legal Methods”, *Harvard Law Review*, Volume 103, n. 4, 1990, s. 829-888.
- BROOKS Kim, “Feminist Statutory Interpretation”, *Pittsburgh Law Review*, Vol. 16, 2019, s.125-133.
- CRENSHAW Kimberle, “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine”, *Feminist Theory and Antiracist Politics* içinde, University of Chicago Legal Forum, Volume 1989, s. 139-167.
- ÇAĞLAR GÜRGEY, “‘Feminist Hukuk Kuramı’ Nedir?”, *Hukuk Kuramı*, Cilt 1, Sayı 5, Eylül-Ekim 2014, s. 28-44.
- DOUCET Andrea, MAUTHNER Natasha S., “Feminist Methodologies and Epistemology”, *chromeextension://efaidnbmnnnibpajpcgclefindmkaj/https://www.andreadoucet.com/wpcontent/uploads/2010/11/Doucet-Mauthner-2005-Feminist-Methodologies-and-Epistemologies.pdf*, Erişim Tarihi:16.3.2023, s. 36-42.
- FINEMAN Martha, “Feminist Legal Theory”, *Journal of Gender, Social Policy and the Law*, Volume 13:1, 2005, s. 13-23.
- FINEMAN Martha “Challenging Law, Establishing Differences: The Future of Feminist Legal Scholarship”, *Feminist Legal Theories* içinde (Editör: Karen Maschke), Garland Publishing, America 1997, s. 53-73.
- FONOW Mary Margaret, COOK Judith A., “Back to the Future: A Look at the Second Wave of Feminist Epistemology and Methodology”, *Beyond Methodology* içinde (Editörler: Mary Margaret Fonow, Judith A. Cook), Indiana University Press, America 1991, s. 1-15.

- HARDING Sandra, “Feminist Yöntem Diye Bir Şey Var mı?”, Çeviren: Zelal Ayman, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde (Yayına Hazırlayanlar: Serpil Çakır, Necla Akgökçe), Sel Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 34-37.
- HUNTER Rosemary, “Can Feminist Judges Make a Difference?”, *International Journal of the Legal Profession*, 15: 1-2, 2008, s. 7-36.
- KITCH Sally L., FONOW Mary Margaret, “Analyzing Women’s Studies Dissertations: Methodologies, Epistemologies and Field Formation”, *Signs*, Volume 38, No.1, The University of Chicago Press, 2012, s. 99-126.
- MACKINNON Catharine A., “Intersectionality as Method: A Note”, *Signs*, Volume 38, No.4: Intersectionality: Theorizing Power, Empowering Theory, The University of Chicago Press Journals, 2013, s. 1019-1030.
- MIES Marie, “Feminist Araştırmalar için Bir Metodolojiye Doğru”, Çeviren: Ayşe Durakbaşa, Aynur İlyasoğlu, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde (Yayına Hazırlayanlar: Serpil Çakır, Necla Akgökçe), Sel Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 48-64.
- MIES Marie, “Liberating Women, Liberating Knowledge: Reflections on Two Decades of Feminist Action Research”, *Atlantis*, Volume 21 No. 1, 1996, s. 10-24.
- MIES Marie, “Women’s Research or Feminist Research? The Debate Surrounding Feminist Science and Methodology”, Çeviren: Andy Spencer, *Beyond Methodology* içinde (Editörler: Mary Margaret Fonow, Judith A. Cook), Indiana University Press, America 1991, s. 60-84.
- RAMAZANOĞLU Caroline, HOLLAND Janet, *Feminist Methodology: Challenges and Choices*, Sage Publications, London, 2002.
- SCALES Ann, *Hukuki Feminizm. Aktivizm, Savunma ve Hukuk Kuramı*, Çeviren: Fehmiye Ceren Akçabay, Dost Kitabevi, Ankara 2019.
- STANLEY Liz, WISE Sue, “Feminist Araştırma Sürecinde Metot, Metodoloji ve Epistemoloji”, Çeviren: Füsün Şaşmaz, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde (Yayına Hazırlayanlar: Serpil Çakır, Necla Akgökçe), Sel Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 67-98.
- UYGUR Gülriz, “Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk: Hukuk Adaletsizdir”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4, 2015, s. 122-132.
- UYGUR, Gülriz, *Hukukta Adaletsizliği Görmek*, İkinci Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- YAZICI Çiğdem, “Felsefede Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde (Hazırlayan: Feryal Saygılıgil), Dipnot Yayınları, Ankara 2016, s. 67-85.
- YÜKSELBABA Ülker, “Feminist Perspektiften Hukuk” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 74, Sayı 1, 2016, s.123-138.